

Завдання для учнів з теми «Художня культура Київської Русі»

Інформаційний матеріал

Мистецтво Київської Русі розвивалося в загальному руслі середньовічної європейської культури і було нерозривно пов'язане з церквою і християнською вірою. У той же час слов'янські майстри мали свої стійкі, вікові традиції язичницького мистецтва. Тому, сприйнявши багато чого з Візантії, вони виробили самобутній, неповторний стиль і створили справжні шедеври архітектури, живопису, прикладного мистецтва.

Архітектура. Протягом сторіч у східних слов'ян нагромаджувався багатий досвід архітектури, склалася національна традиція містобудування. Довгий час як головний будівельний матеріал використовувалася деревина, що була в достатку доступна. У центрі поселень знаходилися "гради", які служили для захисту від ворогів, проведення племінних зборів і культових обрядів. Більшість споруд у слов'янських "градах" споруджувалася зі зрубів - колод, укладених в чотирикутні вінці. Зі зрубів будувалися і прості хати, і 2-3-поверхові тереми, зруби закладалися в основу кріпосних валів.

Якісно новий рівень розвитку архітектури пов'язаний з переходом від дерев'яного до кам'яного і цегельного будівництва. З прийняттям християнства почалося спорудження храмів, які являють собою самостійну давньоруську переробку візантійських зразків.

Перші кам'яні споруди були створені в період князювання Володимира Великого. На центральній площі древнього Києва звели церкву Успення Богородиці. Церква була прозвана Десятинною тому, що Володимир спеціальною грамотою відписав їй десяту частину великокняжих прибутків. Доля церкви склалася трагічно: в 1240 р., коли до Києва увірвалися орди Батия, вона стала останнім рубежем оборони і була вщент зруйнована. У наші дні розчищений і зберігається її підмурівок.

Найбільше поширення на Русі отримало хрестово-купольне планування соборів. Така композиція храму базувалася на християнській символіці, підкреслюючи її призначення. Відповідно до цієї системи склепіння з

центральним куполом спиралися на чотири стовпи, утворюючи хрестоподібну композицію. Кутові частини покривалися також купольними склепіннями. Зі східного боку, в вівтарній частині, до храму прибудовувалися *апсиди* - напівкруглі виступи, покриті половиною купольного або зімкненого склепіння. Внутрішні стовпи ділили простір храму на нефи (міжрядні простори).

Особливого значення надавалося куполу, який, з точки зору богослов'я, виконував не тільки естетичну, але й культову функцію. Його призначення - концентрувати духовну енергію людей, "молитовне горіння" і направляти в небо. Вважалося, якщо молитва окремої людини може "не дійти" до Бога, то молитва багатьох людей, сконцентрована куполом, буде обов'язково почута. Згідно з візантійською традицією куполи покривали свинцевими, позолоченими або забарвленими в зелений колір листами. Обидва кольори - золотистий і зелений - вважалися у Візантії священними.

Древньоруські майстри удосконалили візантійський тип кладки. Стіни соборів викладалися з рядів каменю, які чергуються, і *плінфи* (плоска цегла, близька до квадратної форми). Будівельники застосовували метод так званої "утопленої плінфи", коли ряди цегли через один були заглиблені в стіну, а проміжки, які утворилися, заповнювалися цем'янкою (розчин вапна, піску і товченої цегли). У результаті стіни були смугастими. Сірий граніт і червоний кварцит у поєднанні з оранжево-рожевим кольором плінфи та рожевим відтінком цем'янки надавали фасаду ошатного вигляду. Кладка виконувалася на високому художньому рівні і була однією з головних прикрас будівлі. Пізніше київську кладку запозичила і Візантія.

Втіленням головних архітектурних досягнень Київської Русі став Софійський собор у Києві, який зберігся до наших днів, але в дуже перебудованому вигляді. Він був споруджений при Ярославі Мудрому на місці його перемоги над печенігами і задуманий як символ політичної могутності Русі. Софійський собор став місцем посадження на князівський

стіл і поставляння на митрополичий престол, місцем прийому іноземних послів, зустрічей князя з народом.

За назвою Софійський собор у Києві повторює константинопольський, але являє собою абсолютно оригінальну, самостійну архітектурну споруду. У своєму первинному вигляді собор являв собою п'ятинефну хрестокупольну будівлю з тринадцятьма куполами (символ Христа і дванадцяти апостолів). Всі п'ять нефів на сході закінчувалися апсидами, а в центральній апсиді розташовувався вівтар. Дванадцять малих куполів сходишками підіймалися до великого центрального купола. Зовні до будівлі з трьох боків примикала арочна галерея, що загалом створювало пірамідальну композицію. Вся споруда була розрахована так, щоб при порівняно невеликому обсягу створити відчуття величі і гармонії.

Багатоглав'я, пірамідальність композиції, оригінальна кладка, шоломоподібна форма куполів - ось те нове, що давньоруські майстри привнесли у візантійську школу, спираючись на традиції дерев'яної архітектури. Київський Софійський собор став зразком при будівництві соборів у Новгороді та Полоцьку.

Пам'ятником архітектури світового значення є й ансамбль Києво-Печерської лаври. Споруда головного собору - Успенська церква - була важливим етапом у розвитку київської архітектури. З неї почалося поширення однокупольних храмів, основного типу храму в період феодальної роздробленості. Церква була зруйнована в 1941 р., а сьогодні вона відновлена. Трохи пізніше в тому ж монастирі була побудована вражаюча своєю красою і пропорційністю надбрамна церква.

На межі XI-XII ст. недалеко від храму Святої Софії був споруджений собор, присвячений архангелу Михаїлу, який увійшов в історію під назвою Золотоверхий. Михайлівський собор, який пережив всі пожежі і війни попередніх епох, зруйнували за часів радянської влади в 30-і рр. XX ст. Незалежна Україна відновила свою святиню. тогочасна влада причину руйнування Михайлівського собору сформулювала так: "у зв'язку з

реконструкцією міста”. Зараз український уряд здійснює ряд заходів для повернення унікальних мозаїк Михайлівського собору з Росії, куди вони були раніше вивезені.

Не менш цікаві архітектурні пам'ятники й інших центрів Київської Русі, які особливо піднялися в XII-XIII ст., в епоху дроблення Русі на питомі князівства. Роздробленість об'єктивно сприяла зростанню міст, розвитку в них ремесел і торгівлі. У нових центрах розвивається культура, тісно пов'язана з місцевою народною творчістю. Архітектори переходять на місцеві будівельні матеріали: в Подніпров'ї і на Волині - на цеглу, у Галичі та Володимиро-Суздальській землі - на білий камінь. Звідси бере початок значна художня різноманітність в архітектурі давньоруських земель.

Найкраще архітектура XI-XIII ст. збереглася у “стольному граді” Сіверської землі - Чернігові, мальовничо розташованому на березі Десни. У головному Спасо-Преображенському соборі можна побачити риси, близькі до західноєвропейського романського стилю: масивність об'єму, вузькі вікна, кругла сходовая вежа. Подальша переробка візантійської системи знайшла своє вираження в однокупольній церкві Параскеви П'ятниці. Існує припущення, що ця будівля зведена видатним архітектором того часу Петром Милоногом. Він уперше застосував “сходинкові” арки, які набули надалі значного поширення. Петро Милоног також побудував у Києві складну інженерну споруду - кам'яну підпірну стіну під горою, яка розмивалася водами Дніпра. Літописець пише, що кияни дуже любили це місце, де вони “немовби ширяли у повітрі”.

Галицько-Волинське князівство, яке знаходилося на крайньому заході, мало тісні культурні зв'язки з Угорщиною, Чехією і Балканами, сприймало, освоювало і переробляло елементи архітектури цих країн. Тут активно розвивається замкова архітектура, отримує поширення такий варіант церковної споруди, як кругла в плані *ротонда*. На жаль, багата архітектура цієї землі практично не збереглася.

Загалом у мистецтві Київської Русі, як і в мистецтві Західної Європи, архітектурі належало провідне місце. Живопис, різьблення по каменю, художнє лиття перебували у залежності від архітектурно-художнього задуму.

Образотворче мистецтво . Провідними жанрами образотворчого мистецтва Київської Русі були мозаїка, фреска, іконопис та книжкова мініатюра.

Жанри монументального живопису - фреска і мозаїка - склалися на основі візантійських шкіл. Фресками - розписами водяними фарбами по сирій штукатурці - вкривалися стіни православних храмів. Така техніка вимагала від художника високої майстерності, швидкого і точного нанесення малюнка і фарб. Відповідно всю композицію необхідно виконати протягом одного дня. Зате фарби добре вбираються, висихають разом з штукатуркою, завдяки чому не обсипаються і не вицвітають. Рецепти складання фарб трималися у суворому секреті, передавалися від майстра до учня. Завдяки чудовим властивостям цієї техніки давньоруські розписи витримали випробування часом. Значною складністю не тільки у художньому плані, але й технологічному відмічене мистецтво мозаїки. Мозаїчні зображення склалися зі *смальти* - кубиків спеціального кольорового скла, секрет виготовлення якого прийшов з Візантії і був втрачений під час монголо-татарського ярма. Колірна гама смальти нараховувала безліч відтінків (наприклад, зелена - понад 30, червона і синя - по 20 і т.д.) При виготовленні золотої смальти тонку металеву пластину вміщували між шарами прозорого скла.

Цілий світ давньоруського мистецтва в єдиному ансамблі архітектури, живопису і декоративно-прикладного мистецтва дійшов до нас у київському Софійському соборі. І мозаїки, і фрески виконані за єдиним задумом, у єдиному стилі. Мозаїки прикрашають переважно центральну частину собору, передусім вівтар. Їх палітра нараховує 177 відтінків. Здатність мозаїк мерехтити у світлі сонячних променів і свічок пояснюється тим, що майстри застосовували такий прийом: мозаїчне кольорове скло вдавлювалося у сиру

поверхню штукатурки під різними кутами. Фігури були чудово видно з будь-якої частини приміщення і немовби оживали, рухалися, що справляло і справляє велике враження. Головна мозаїка - велична і сувора фігура Христа-Вседержителя на склепінні центрального купола. Автор виявив глибоке розуміння особливостей монументального живопису: зображення виконане широкими лініями, великими колірними площами. Напевно, найбільш знаменита мозаїчна Богоматір-Оранта. Оранта - назва у візантійській традиції сюжету з зображенням Богоматері, яка молиться. Діва Марія, яка підняла у молитовному жесті руки, постає на золотому мерехтливому фоні на склепінні вівтарної апсиди.

Всі стіни, стовпи і склепіння Софійського собору вкривав фресковий живопис. Розробка тематики фрескових розписів Софійського собору була справою великої державної ваги, керував нею один з найбільш наближених до князя Ярослава людей - митрополит Іларіон. Розписи читаються як книга, складаються у три цикли: євангельські, біблійні сюжети і життя святих - заступників княжого роду. Вежі, де розташовуються сходи, якими підіймався князь і його наближені, не є культовим приміщенням, тому їх стіни були прикрашені фресками, написаними на світські побутові теми ("Скоморохи", "Полювання на ведмедя", інші).

На стіні під арками хорів містилася велика композиція з зображенням Ярослава, який підносить Христу модель Софійського собору, і всієї княжої сім'ї. У 1651 р. голандський художник Вестерфельд бачив і замалював всю фреску, однак надалі багато з зображень загинули. До наших днів найкраще зберігся портрет жінок великокняжої сім'ї. Софійський собор доніс до нас єдині у всій Європі зразки світського монументального живопису XI ст.

У прямому зв'язку з введенням християнства перебуває виникнення і розвиток національної традиції іконописного мистецтва. Ікони писалися на дошках. Дошку вкривали особливим ґрунтом, потім наносили малюнок, по якому писали фарбами, розтертими на яєчному жовтку. Теми, композиції, колірна гама зображень на іконах підкорялися суворим правилам - канону. У

канонічних зображеннях немає реалізму, їх символіка дуже складна. Найбільші майстри вміли, не пориваючи з каноном, наділяти свої твори неповторними індивідуальними рисами, наповнювали свої вироби справжніми почуттями. У "Києво-Печерському патерику" описане життє знаменитого майстра Алімпія (Аліпія) Печерського. Найдавніші з ікон, які збереглися до сьогодні, датуються приблизно часом князювання Володимира Мономаха. Привезена з Візантії ікона "Володимирська Богоматір" послужила основою цілому ряду ікон, які отримали назву "Замилування".

Поява мистецтва книжкової мініатюри співпадає з появою найдавніших писемних пам'яток. Рукопис з кольоровими ілюстраціями називався "лицьовий". Зображенням трьох євангелістів - Іоанна, Луки і Марка — було прикрашене Остромирове Євангеліє. Четвертого євангеліста, Матфея, немає, але для малюнка був залишений чистий аркуш. "Лицьовим" є знаменитий "Ізборник" Святослава. Крім сюжетних ілюстрацій, книги багато орнаментувалися. Про мініатюри Київської Русі ми можемо скласти уявлення по так званому радзивілівському літопису XV ст., який є списком з рукопису XIII ст. Його 617 мініатюр – своєрідна художня енциклопедія історії і культури того часу.

Декоративно-прикладне мистецтво. Активно розвивалося декоративно-прикладне мистецтво. Вироби з дерева, металу, кістки, каменю, глини не просто задовольняли потреби людей, але й прикрашали їх життя. Характерним для творів прикладного мистецтва був рослинний орнамент, на відміну від геометричного візантійського.

Особливо вражають високою естетикою і технікою виконання ювелірні вироби. Були відомі і застосовувалися чорніння срібла, лиття з дорогоцінних металів, карбування, інкрустація, техніка скані (узори з тонких металевих ниток) і зерні (прикраси з напаяних дрібних металевих кульок). Вершина ювелірного мистецтва - техніка перегородчатої емалі. Прийшла вона з Візантії, але незабаром київські майстри перевершили вчителів. Процес виготовлення схематично виглядав так. На золоту пластину наплавляли тонкі

золоті перегородки, отримані порожнини заповнювали емалевим порошком і розплавляли його. У древніх скарбах знайдені прикраси з зображенням сирен, дерева життя, квіткового орнаменту. Німецький знавець ремесел Теофіл (XI ст.), перелічуючи в своїй записці країни, які уславилися в різних мистецтвах, на почесному місці назвав Русь, майстри якої були відомі своїми виробами “з золота з емаллю і з срібла з черню”.

Музика. У житті людей Київської Русі значне місце займали музика, пісні і танці. Пісня супроводила різні обряди, календарні свята. Знамениті фрески вежі Софійського собору у Києві дають зображення музикантів і танцюристів. За цими зображеннями, а також з билин, літописів ми знаємо про музичні інструменти Русі - ріг, труби, бубон, гуслі, гудок. З прийняттям християнства одноголосий спів став частиною богослужіння, православний канон не допускав інструментальної музики. Спів вівся за спеціальними рукописами-книгами. Склалося дві системи нотних записів - самобутня і візантійська.

* * *

У розвитку культури Київської Русі проявлялися як загальні закономірності, так і національні особливості. Її основа - самобутня культура східнослов'янських племен. Принциповим рубежем у розвитку культури стало прийняття християнства. Значним був вплив візантійської культури. На відміну від Західної Європи, на Русі держава не підпала під владу церкви, і, відповідно, в культурі світські елементи були сильнішими. Намітилася прогресивна тенденція диференціації духовної культури. У відносно короткі терміни Київська Русь зробила величезний крок, вийшовши на загальноєвропейський культурний рівень, а в деяких її сферах перевершивши його. Нові віяння в культурі, більша регіональна своєрідність з'явилися у зв'язку з феодалною роздробленістю. Однак для закріплення і розвитку культурної динаміки Русь потребувала відновлення політичної єдності.

Творче завдання:

Підготувати презентацію про:

- архітектурні споруди часів Київської Русі;
- іконопис та книжкова мініатюра часів Київської Русі.

Інтернет джерела:

1. <http://7chudes.in.ua/>
2. <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Links/Icons.html>
3. <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=2302084>

Література

1. Грабовський С, Ставрояні С, Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. – К., 1995.
2. Масол Л.М., Ничкало С.А., Веселовська Г.І., Оніщенко О.У. Художня культура України, – К.: Вища школа, 2006. – 235 с.